

Principle of Prevention in the Light of the Environmental Judgments of the International Court of Justice

Seyyed MohammadReza Razavi Nezhad¹

1. M.A. in International Law, Faculty of Crime Prevention and Corrections, University of Judicial Sciences and Administrative Services, , Tehran, Iran.

Email: smrrazavi1@gmail.com

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2021.284066.1639

Received:
3 August 2021

Accepted:
15 November 2021

Published:
10 December 2022

A B S T R A C T

The principle of prevention refers to the prevention of certain existing hazards in the field of environment, the main fruit of which is to pay attention to environmental protection. The International Court of Justice (ICJ), as the legal body for the peaceful settlement of international disputes in matters relating to the principle of prevention in international environmental law, has issued cases such as Gabčíkovo-Nagymaros Project and Pulp Mills Case. While emphasizing the importance of this principle in order to better achieve it, recognizes the requirements for governments as the main subjects of international law. Governments have also paid special attention to the principle of prevention in their petitions and defenses, and have emphasized the necessity and importance of its observance.

This article discusses how the International

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

Court of Justice pays attention to the principle of prevention in international environmental law and the place of the principle of prevention in the judicial procedure of the International Court of Justice.

Keywords: The Principle of Prevention, International Environmental Law, International Court of Justice, Gabcikovo-Nagymaros Case, Pulp Mills Case.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Seyed MohammadReza RazaviNezhad: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, VisualizationSupervision, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Razavi Nezhad, Seyyed MohammadReza. "Principle of Prevention in the Light of the Environmental Judgments of the International Court of Justice" *Journal of Legal Research* 21, no. 51 (December 10, 2022): 141-175.

E x t e n d e d   A b s t r a c t

Governments have played a major role in polluting the global environment; The growth of population, industry, factories, etc. has had very adverse effects on the environment. Governments today have come to the conclusion that in order to continue living on this planet, they must slow down the process of environmental pollution; To this end, a global consensus was formed in the late twentieth century on the development and codification of international environmental law; One of the fruits of this was paying attention to the concept of prevention. The principle of prevention means that in cases of certainty of the risk of harm to the environment, measures must be taken to prevent the realization of these risks. Although there is a serious disagreement over the concept of the principle of prevention due to differences in the interests of governments, but how to pay attention to the principle of prevention can be explained by four non-conflicting components. There must first be a risk in order to justify prevention; Second, that there is scientific certainty in the realization of the existing danger, that is, there is no speculative danger; Third, that the danger has not been realized in the outside world, otherwise the principle of prevention will no longer apply; And fourth, that the costs of profit and loss prevention for states are less than the damage to the environment, so that governments are willing to take preventive measures and it is reasonable for them to pay the costs. It should be noted that this principle is closely related to other principles of international environmental law, such as the principle of sovereignty, the principle of cooperation, the principle of joint but different responsibility, the principle of environmental impact assessment, etc., but the most common relationship between prevention and precaution; Because both principles pay attention to the stage before the realization of danger in the outside world, and the most important point of difference between the two principles is the discussion of scientific certainty and uncertainty.

The International Court of Justice has referred to the principle of prevention in several important cases; In the case of the nuclear tests of New Zealand and Australia's lawsuit against France, the Court itself did not explicitly mention the principle, but judges such as De Castro insisted on this and France's prevention argument, and New Zealand and Australia emphasized the principle in their petitions. They have emphasized. In the case of Gabcikovo-Nagymaros, the subject of a dispute between Hungary and Slovakia over a joint venture on the Danube River, the Court ruled that the obligation to prevent irreparable damage to the environment was unavoidable. In the discussion of environmental protection and the environmental requirements of governments. In the case of

aerial spraying, Ecuador's complaint against Colombia with the intention of forcing that country to ban the use of aerial herbicides, Ecuador has mentioned in its petition a violation of the principle of prevention; It is noteworthy that Ecuador's defenses were influenced by a plan in the International Law Commission called the Draft Articles on the Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities. This case did not lead to a verdict in the court due to the agreement of the parties. In the case of the pulp mills, the subject of Argentina's lawsuit against Uruguay, the country stated in its petition that Uruguay was not committed to preventing pollution and was not committed to preventing river pollution. Based on this principle, Argentina requested the Court to issue temporary measures to stop the construction of pulp mills and thus prevent further pollution; Finally, in this case, the Court explicitly considered the principle of prevention as a customary principle of international environmental law and stated that this principle should also be emphasized in the national laws of countries and that prevention is very important when it comes to protecting ecological balance. Considered. In a separate theory, Judge Trinidad emphasized the importance of prevention in protecting the environment, and said that the two countries had also emphasized and accepted the principle. In the case of whaling in the Antarctic, the subject of the complaint of Australia and New Zealand against Japan, Australia stated in its petition that one of the customary obligations violated by Japan in the discussion of whaling was the commitment to prevention. The Court also indirectly referred to this principle. Judge Trinidad has also stated that even if the Court does not consider it appropriate to make a direct reference to this principle, both countries have heeded it. In the case of the construction of a road in Costa Rica along the San Juan River, the subject of the complaint of the two countries Nicaragua and Costa Rica against each other, the Court, while emphasizing the customary principle of prevention, referring to the case of pulp mills, considered the issue of prevention as the duty of the two countries. These areas have general obligations; In the case of Nicaragua against Costa Rica, the Court stated that Nicaragua's claim was to prevent cross-border harm resulting from dangerous activities; The court also stated that it had found that the Costa Rican government had accepted that it had a commitment to prevention.

Therefore, it can be concluded that the Court has emphasized the principle of prevention as a customary principle in international environmental law, and it has been observed that in several cases, governments have made no attempt to deny the existence of this principle or their non-compliance with it. They did not have this principle, but considered the commitment to prevention as one of their definite duties.

اصل پیشگیری در پرتو آرای زیست‌محیطی دیوان بین‌المللی دادگستری

سید محمدرضا رضوی نژاد^۱

۱. کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح و تربیت، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران.
Email: smrrazavi1@gmail.com

چکیده:

اصل پیشگیری به جلوگیری از جلوگیری از خطرات یقینی موجود در حوزه محیط زیست اشاره دارد که ثمره اصلی توجه به آن حفظ محیط زیست می‌باشد؛ دیوان بین‌المللی دادگستری نیز به عنوان نهاد حقوقی حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی، در حوزه مسائل مربوط به اصل پیشگیری در حقوق بین‌الملل محیط زیست، در پرونده‌هایی مانند گابچی‌کو - ناگیماروس و کارخانه‌های خمیر کاغذ، آرای صادر نموده است و ضمن تأکید بر اهمیت این اصل، جهت تحقق هرچه بهتر آن، الزاماتی را برای دول به عنوان تابعان اصلی حقوق بین‌الملل، می‌شناسد؛ دولت‌ها نیز در دادخواست‌ها و دفاعیات خویش به اصل پیشگیری توجهی ویژه داشته‌اند و بر ضرورت وجودی و لزوم رعایت آن تأکید کرده‌اند. در این مقاله به نحوه توجه دیوان بین‌المللی دادگستری به اصل پیشگیری در حقوق بین‌الملل محیط زیست و جایگاه اصل پیشگیری در رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری پرداخته شده است.

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند یا دسترسی آزاد هستند، مقالات تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution-Non-Commercial License 4.0 منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌کده حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2021.284066.1639

تاریخ دریافت:
۱۲ مرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:
۲۴ آبان ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:
۱۹ آذر ۱۴۰۱

کلیدواژه‌ها:

اصل پیشگیری، حقوق بین الملل محیط زیست، دیوان بین المللی دادگستری، پرونده گابچیکوو- ناگیماروس، پرونده کارخانه‌های خمیر کاغذ.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

سید محمدرضا رضوی نژاد: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار‌سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

رضوی نژاد، سید محمدرضا. «اصل پیشگیری در پرتو آرای زیست محیطی دیوان بین المللی دادگستری». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۱، ش. ۵۱ (۱۹ آذر ۱۴۰۱): ۱۴۱-۱۷۵.

مقدمه

در مواردی بسیار، اقدامات زیست‌محیطی همراه با ورود خسارات گاه جبران‌ناپذیر به محیط زیست بوده که تمامی جامعه جهانی را درگیر کرده است؛ علاوه بر این، به جهت هزینه‌بر بودن اقدامات اصلاحی و در مواردی تجدیدنپذیر بودن منابع زیست‌محیطی، تلاشی فراگیر و پیوسته را پیش از ورود خسارات می‌طلبیده است؛ به این جهت توجه به اصل پیشگیری پیش از شروع به اقدامات زیست‌محیطی، از الزامات غیر قابل انکار به‌ویژه برای دولت‌ها به عنوان تابعان اصلی حقوق بین‌الملل می‌باشد؛ رسالت اصل پیشگیری نیز در راستای حفظ محیط زیست، قبل از شروع اقدامات زیست‌محیطی می‌باشد.

از اواخر قرن بیستم به مرور در حقوق نوشته، اصل پیشگیری در حقوق بین‌الملل محیط زیست مورد توجه قرار گرفت؛ در دعای زیست‌محیطی بین‌المللی نیز گاه مستقیم و گاه غیر مستقیم به اهمیت اصل پیشگیری در محیط زیست پرداخته شده است؛ دیوان بین‌المللی دادگستری در مواردی با استناد به اصل پیشگیری و نقش دولت‌ها در اعمال آن، آرای را صادر نموده است؛ دول طرف دعوی بنا به اقتضا اشاراتی به این اصل کرده‌اند و قضات دیوان نیز در نظریاتی جداگانه، توجهی مفصل و دقیق به این اصل داشته‌اند.

ضمن بررسی مفهوم و اهمیت اصل پیشگیری، به نحوه ورود آن به رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری و در نهایت توسعه آن در جامعه جهانی و نهادینه شدن آن به عنوان اصلی مهم در حقوق بین‌الملل محیط زیست توجه خواهیم نمود.

آنچه در این نوشتار اهمیت داشته و تازگی دارد بحث بررسی مستقل اصل پیشگیری در پرونده‌های مطروحه در دیوان بین‌المللی دادگستری و نحوه توجه به آن اصل در آرای توافقی دیوان بین‌المللی دادگستری و به تناسب موضوع اشاره به دکتترین حقوقی مربوطه در این حوزه می‌باشد تا پی ببریم که روند تدوین و توسعه اصل پیشگیری در حقوق بین‌الملل محیط زیست چگونه بوده است و ضمناً جایگاهی که امروزه دارد و جایگاهی که بایستی در آینده داشته باشد، به چه صورت است.

۱- کلیاتی مربوط به اصل پیشگیری در حقوق بین الملل محیط زیست

۱-۱- مفهوم «اصل پیشگیری»^۱ و دلایل توجه به آن

حقوق بین الملل محیط زیست به مجموعه‌ای از قواعد ماهوی، آیینی و نهادی اطلاق می‌شود که موضوع بنیادین آن حفاظت از محیط زیست می‌باشد؛^۲ اصول حقوق بین الملل محیط زیست نیز عموماً از طریق روابط مسالمت‌آمیز بین المللی و به وسیله رویه قضایی بین المللی وارد حقوق بین الملل محیط زیست شده‌اند؛^۳ توجه به خطرات زیست محیطی پیش از به وقوع پیوستن آنها به دلایل اقتصادی و اکولوژیکی به عنوان یک «قاعده‌ی طلایی»^۴ بایستی مورد توجه دولت‌ها باشد؛ در واقع رویکرد پیشگیرانه با هدف احتراز از خطرات زیست محیطی بدون توجه به مباحثی مانند تأثیرگذاری فرامرزی و مسؤولیت بین المللی می‌باشد.^۵

بر مفهوم دقیق اصل پیشگیری وحدت نظر وجود ندارد؛ این تفاوت دیدگاه‌ها نیز غالباً به جهت نگاه متفاوت کشورهای توسعه‌یافته در مقابل کشورهای در حال توسعه به خود مقوله پیشگیری و نحوه اجرای آن می‌باشد؛ به عبارتی دیگر منفعت کشورها در این تشتت آرا بی تأثیر نبوده است.

با وجود تمامی اختلافات در این مورد، اگر بخواهیم تعریفی جامع‌تر و مانع‌تر از اصل پیشگیری ارائه دهیم که در عمل اتفاق نظر بیشتری بر آن وجود دارد، می‌توان اصل پیشگیری را به این صورت تعریف نمود که: اصل پیشگیری یا اصل جلوگیری در حقوق بین الملل محیط زیست به این معنا است که بایستی پیش از تحقق خطرات قطعی زیست محیطی و در نتیجه وقوع صدمات ناشی از آن، از انجام اقدامات و فعالیت‌هایی که بر اساس شواهد علمی به محیط زیست آسیب‌رسان می‌باشد، جلوگیری نمود.

اصل پیشگیری اقدامات لازم را در مرحله اولیه انجام می‌دهد و قبل از وقوع آسیب واقع شده است.^۶ چرا که در اکثر موارد، جبران خسارات وارده به محیط زیست غیرممکن بوده و اگر هم امکانی برای

1. The Principle of Prevention

2. Philippe Sands, *Principles of International Environmental Law* (The UK: Cambridge University Press, 2003), 14.

۳. سید فضل‌الله موسوی، سید حسین حسینی و سید حسین موسوی فر، «اصول حقوق بین الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین المللی»، مجله پژوهش حقوق عمومی ۴۸ (۱۳۹۴)، ۱۰.

4. Golden Rule

۵. نیکلاس رایبسون و لال کوروکولاسوریا، مبانی حقوق بین الملل محیط زیست، ترجمه سید محمد مهدی حسینی (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۰)، ۱۱۸-۱۱۷.

6. Sands, Op.Cit., 247.

جبران وجود داشته باشد. این امر با صرف هزینه‌های گزاف ممکن خواهد بود؛^۷ طبق این اصل ایجاب می‌کند تا فعالیت‌هایی که موجب ورود خسارت به محیط زیست می‌گردند، کاهش پیدا کرده، کنترل شوند و برای انجامشان محدودیت‌هایی خاص در نظر گرفته شود؛ این اصل لازم می‌داند هنگام ظهور عوامل تهدیدکننده محیط زیست، اقداماتی در همان مراحل اولیه و تا حد امکان پیش از آنکه آسیبی به بار آید، صورت پذیرد.^۸

تعهد به پیشگیری از آن دسته تعهداتی برای دول است که به عنوان تعهداتی مبنی بر به‌کارگیری حداکثر تلاش و کوشش دولت‌ها تفسیر شده است و دولت‌ها را نیز به اتخاذ تمامی تدابیر ضروری یا مقتضی برای پیشگیری از وقوع یک حادثه ملزم می‌کند؛ بدون آنکه دولت‌ها تضمین بدهند که چنین حادثه‌ای در آینده رخ نخواهد داد.^۹ اصولاً نتیجه‌ای که از اصل پیشگیری گرفته می‌شود این است که دولت‌ها هنگامی مجاز به انجام فعالیتی هستند که نشان دهند آن اقدام باعث ورود ضرر غیرقابل قبول به محیط زیست نخواهد شد؛^{۱۰} با این تفاسیر اصل پیشگیری در مواردی امکان ظهور می‌یابد که چهار مؤلفه مهم حتماً موجود باشد؛ ابتدا بایستی خطری وجود داشته باشد؛ به این معنا که تا آن هنگام که احساس خطر نشود انجام یک فعالیت زیست‌محیطی منعی ندارد و مجوزی برای پیشگیری و ممانعت از آن فعالیت وجود ندارد ولی به محض ایجاد خطر، آن فعالیت بایستی انجام گیرد؛ مورد دوم این است که خطر موجود نیز بایستی قطعی باشد و احساس خطری حدسی، گمانی و فاقد قطعیت علمی، اعمال اصل پیشگیری را توجیه نمی‌کند و این اصل با اطلاعات یقینی که حکایت از تخریب محیط زیست دارد، اعمال می‌شود؛ مورد سوم این است که اصل پیشگیری پیش از عینیت یافتن خطر موجود و به بار آمدن خسارات زیست‌محیطی مورد توجه قرار می‌گیرد؛ زیرا اصل پیشگیری به مرحله قبل از ورود آسیب توجه می‌کند و بعد از ورود خسارات زیست‌محیطی، نوبت به اجرای اصول دیگر حقوق بین‌الملل محیط زیست می‌رسد؛ مورد آخر این است که اصل پیشگیری غالباً در مواردی اعمال می‌شود که آن

۷. فرهاد دبیری، سید عباس پوره‌اشمی و فخرالضحی روستا، «بررسی اصول و مفاهیم حقوق بین‌الملل محیط زیست با نگاهی به توسعه پایدار»، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست ۳ (۱۳۸۸)، ۲۱۸.

۸. علی مسعودی، حقوق بین‌الملل محیط زیست با تأکید بر نقش دیوان بین‌المللی دادگستری در توسعه آن (تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۹۴)، ۱۲۴.

۹. علیرضا ابراهیم‌گل، مترجم، مسؤولیت بین‌المللی دولت: متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل (تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳)، ۱۰۳.

۱۰. دبیری، پوره‌اشمی و روستا، پیشین، ۲۱۹.

فعالیت‌های مخرب زیست محیطی که قرار است انجام شود، بنا به قاعده‌ی اهم و مهم، عدم انجامشان بایستی مهم‌تر از انجام آنها باشد و این امر نیز معمولاً در مواردی صدق می‌کند که منابع زیست محیطی تجدیدنپذیر هستند و یا انجام آن اقدامات، ضرری فراوان و غیر قابل بازگشت را به همراه دارند.

به اصل پیشگیری به عنوان اصلی مهم در حقوق بین الملل محیط زیست در منابع مختلف حقوق بین الملل از جمله کنوانسیون‌ها، آرای قضایی و دکترین تأکید شده است؛ این اصل تعهدی است که مستلزم جلوگیری از ورود صدمه به محیط زیست می‌باشد و یا اقداماتی است برای کاهش، ایجاد محدودیت یا فعالیت‌های کنترلی که ممکن است باعث ورود آسیب یا ایراد خطر به این محیط شود؛^{۱۱} این اصل در حقوق محیط زیست با اعتقاد به رویکرد پیشگیری بهتر از درمان است اقدام می‌کند؛^{۱۲} به این معنا که بایستی از آسیب‌رسانی به محیط زیست پیش از وقوع حادثه زیست محیطی جلوگیری شود و نباید پس از وقوع آسیب به فکر چاره‌اندیشی یا جبران بود؛^{۱۳} پس باید توجه داشت که بنا بر اقتضای طبع محیط زیست، برخی منابع زیست محیطی تجدیدنپذیر می‌باشند و یا اگر هم تجدیدنپذیر باشند، محدود هستند و هزینه‌های اصلاح و ترمیم آنها بسیار بیشتر از هزینه‌هایی است که برای نگهداری و حفظ آنها از صدمات زیست محیطی می‌شود.

بنابراین حسب مطالب گفته شده نتیجه گرفته می‌شود که اقدامات پیشگیرانه باید به منظور جلوگیری از ورود خسارت به محیط زیست و با تدارک اقدامات ضروری پیشین اتخاذ شوند و نکته مهم این است که بایستی از خطرات شناخته شده و قابل پیش بینی جلوگیری به عمل آورد؛ هر چند که تحقق این خسارات و خطرات، می‌تواند احتمالی و خاص باشند.^{۱۴}

ریشه‌های آغازین اصل پیشگیری در حقوق و تعهدات عرفی تابعان حقوق بین الملل مشاهده می‌گردد؛^{۱۵} اصل پیشگیری حداقل از دهه ۱۹۳۰ در معاهدات بین المللی زیست محیطی مورد توجه

11. Sands, Op. Cit., 246.

۱۲. علی مشهدی، حق بر محیط زیست سالم (الگوی ایرانی-فرانسوی) (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۲)، ۲۲۲.

۱۳. کریستوفر سی. جوینر، حقوق بین الملل در قرن بیست و یکم، ترجمه عباس کدخدایی و امیر ساعدوکیل (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۴)، ۳۰۰.

۱۴. کاترین روش، بایسته‌های حقوق محیط زیست، ترجمه علی مشهدی، حسن خسروشاهی و زینب یوسفی (تهران: خرسندی، ۱۳۹۰)، ۳۳.

۱۵. آیت مولایی و حسن لطفی، «شکندگی مرزها بین اصول احتیاط و پیشگیری»، مجله حقوقی بین المللی ۶۰ (۱۳۹۸)، ۲۷۵.

قرار گرفته است؛^{۱۶} با این حال در دعاوی بین دولت‌ها ابتدا در رأی داوری قضیه تریل اسملتر^{۱۷} به این اصل توجه شد که بیان داشت اگر انجام فعالیتی منجر به خسارات زیست‌محیطی به کشور دیگر یا اموال اشخاص مقیم در آن بشود و به گونه‌ای باشد که عواقبی جدی متوجه آن اقدامات بوده و ضمناً وقوعش مستند به دلایل روشن و قطعی باشد، هیچ دولتی حق بهره‌برداری را از این گونه فعالیت‌ها نخواهد داشت؛^{۱۸} منشأ توجه به اصل پیشگیری را در معنای امروزی آن و در سطح بین‌المللی، بایستی در حقوق نرم^{۱۹} و در کنفرانس ۱۹۷۲ استکهلم^{۲۰} جست‌وجو نمود^{۲۱} که برای اولین بار به صورت مدون اشاره‌ای صریح به این اصل گردید:

برای مثال حسب اصل بیست و یکم این اعلامیه دولت‌ها در قبال فعالیت‌هایی که در داخل قلمرو ایشان انجام می‌گیرد متعهد می‌شوند تا انجام آن فعالیت‌ها صدمه‌ای به محیط زیست سایر کشورها وارد نکند یا حسب اصل هفتم این اعلامیه، دولت‌ها به منظور حفظ سلامت انسان و منابع زنده و غیر زنده زیست‌محیطی، ملزم به جلوگیری از آلودگی دریاها با اتخاذ اقدامات مناسب می‌باشند؛ در معاهداتی مهم در سطح جهانی مانند کنوانسیون ۱۹۷۳ راجع به جلوگیری از آلودگی دریایی ناشی از کشتی‌ها و پروتکل ۱۹۷۸ الحاقی به آن موسوم به کنوانسیون مارپل،^{۲۲} به ضرورت توجه به این اصل به صورت مستقیم و غیر مستقیم تأکید شده است.^{۲۳} در حقوق نرم پس از کنفرانس استکهلم، در سال‌های ۱۹۷۸^{۲۴} و ۱۹۸۲^{۲۵} نیز این اصل مورد توجه قرار گرفت؛ اعلامیه ۱۹۹۲ ریو^{۲۶} نیز دولت‌ها را ملزم به وضع قواعدی

16. Sands, Op. Cit., 267.

17. Trail Smelter Case (United States v. Canada)/ Arbitration/ 1941.

۱۸. سید فضل‌الله موسوی، مترجم، حقوق بین‌الملل محیط زیست / تحقیقی از دانشگاه هاروارد در مجله حقوقی هاروارد (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۵)، ۵۱.

19. Soft Law

20. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment/ Stockholm 1972.

۲۱. جوینر، پیشین، ۲۹۸.

22. The International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 1973, as modified by the Protocol of 1978 (MARPOL)/ London 1973-1978.

۲۳. مسعودی، پیشین، ۱۲۵.

24. The 1978 UNEP Draft Principles.

25. World Charter for Nature (WCN)/ New York 1982.

26. Rio Declaration on Environment and Development/ Rio de Janeiro 1992.

اجلاس ریو با توافق بر سه سند مهم در حوزه حقوق بین‌الملل محیط زیست، در واقع تحولی عظیم در این رشته از علم حقوق بین‌الملل پدید آورد که از جمله امور مهم، تأکید بر اصول زیست‌محیطی بود؛ اصل پیشگیری نیز در این اسناد شامل بیانیه ریو، دستور کار ۲۱ و اعلامیه جنگل‌ها، به دفعات مورد تأکید قرار گرفته بود.

مربوط به آن می‌نماید^{۲۷} حسب اصل پانزدهم این اعلامیه دولت‌ها ملزم به توسعه ضوابط و معیارهای پیشگیرانه با توجه به توانایی‌ها و امکانات خویش می‌باشند؛^{۲۸} بنابراین چنانکه بیان گردید از دهه ۷۰ قرن بیستم میلادی بود که این اصل در اسناد نرم^{۲۹} و سخت بین‌المللی و منطقه‌ای^{۳۰} مورد توجه واقع شد.^{۳۱} به طور دقیق امروزه وظیفه پیشگیری از آلودگی‌ها و صدمات زیست محیطی در حوزه تعهدات دول قلمرو حقوق بین‌الملل عرفی می‌باشد؛^{۳۲} بنابراین اگر توافقی هم به شکل معاهده‌ای و مکتوب صورت نگرفته باشد، حقوق عرفی تعهداتی را در این زمینه بر دولت‌ها بار می‌کند؛ دولت‌ها نیز بایستی تلاش کنند که اختلافات زیست محیطی خویش را به‌ویژه در مواردی که هنوز اقداماتی در حال انجام است و یا قرار است انجام بگیرد، از طریق مسالمت‌آمیز و ارجاع آنها به نهادهایی مرضی‌الطرفین همانند دیوان بین‌المللی دادگستری، حل و فصل نمایند؛ به‌ویژه آنکه احراز تعهدات عام ایشان در حصول اطمینان برای دول دیگر مبنی بر اینکه فعالیت‌های ایشان برای محیط زیست جهانی خطر آفرین نمی‌باشد، در حد یک قاعده عرفی بین‌المللی در حوزه محیط زیست، قابل توجه است؛^{۳۳} این نکته قابل ذکر است که امروزه سندی الزام‌آور در مقیاس جهانی که چهارچوب اصل پیشگیری را مشخص کرده باشد وجود ندارد و این امر چنانکه بیان شد بیشتر به جهت اختلاف نظر و تعارض منافع دول توسعه‌یافته در مقابل دول در حال توسعه می‌باشد؛ با این تفاسیر این اجماع جهانی بر اصل پیشگیری در اسناد غیر الزام‌آور موسوم به حقوق نرم شکل گرفته است ولی باید در نظر داشت در معاهدات و اسناد الزام‌آور دو یا چندجانبه به این اصل، به وفور توجهی ویژه شده است؛ چنانکه بررسی خواهد شد، این اصل در آرای دیوان بین‌المللی دادگستری،

27. Sands, Op. Cit., 247.

۲۸. قابل ذکر است در اعلامیه اصول جنگل‌ها و دستور کار ۲۱ نیز به وفور به اصل پیشگیری اشاره شده است؛ پس از این اعلامیه در اسناد نرم دیگر مانند اعلامیه ریو+۲۰، اصل پیشگیری به عنوان اصلی مهم مورد توجه و تکرار قرار گرفته است. ۲۹. ده سال بعد از کنفرانس ریو، یعنی در سال ۲۰۰۲، اجلاس ژوهانسبورگ نیز به عنوان حقوق نرم، با اجماعی بین‌المللی در حوزه محیط زیست، اقدام به تکرار اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست از جمله اصل پیشگیری که در کنفرانس ریو مطرح گشته بودند، نمود.

۳۰. بیشترین تلاش‌ها راجع به اصل پیشگیری در حقوق سخت، در حوزه حقوق بین‌الملل دریاها و معاهدات مربوط به آن می‌باشد.

۳۱. قابل ذکر است که استقبال جهانی دولت‌ها به اصل پیشگیری در اسناد نرم بیش از اسناد سخت بوده است؛ چرا که اسناد نرم به دلیل عدم داشتن ضمانت اجرا، با اصل حاکمیت دولت‌ها همسو بود و بهتر می‌توانست علی‌رغم تعارض منافع تشتت دیدگاه‌های دولت‌ها، در سطح بین‌المللی در حوزه محیط زیست مقرراتی را تدوین کند.

۳۲. رابینسون و کوروکولاسوریا، پیشین، ۱۶۲.

۳۳. مسعودی، پیشین، ۲۱.

نظریات اختصاصی و جداگانه قضات آن و در تبادل لوابح طرفین اختلاف نیز مورد توجه بوده است.

۱-۲- ارتباط اصل پیشگیری با سایر اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست

اصل پیشگیری با سایر اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست در تعامل است؛ به‌ویژه با اصل احتیاطی،^{۳۴} اصل حاکمیت،^{۳۵} اصل مسؤلیت مشترک اما متفاوت،^{۳۶} اصل همکاری،^{۳۷} اصل اطلاع‌رسانی،^{۳۸} اصل حفاظت محیط زیست،^{۳۹} اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز،^{۴۰} اصل ارزیابی اثرات زیست‌محیطی^{۴۱} و اصل توسعه پایدار^{۴۲} ارتباطی تنگاتنگ دارد؛ در ذیل به طور موجز به ارتباط این اصل با اصول مذکور پرداخته خواهد شد.

اولین اصلی که با اصل پیشگیری تعاملی زیاد دارد و گاه نیز اشتباه گرفته می‌شود اصل احتیاطی می‌باشد که لازم است جایگاه هر دو اصل به طور دقیق بیان گردد. هر دو اصل به مرحله پیش از ظهور نتایج زیان‌بار ناشی از خطرات زیست‌محیطی در عالم خارج و پیش از مشاهده اثرات ناشی از صدمات حاصله از تحقق آن خطرات در محیط زیست، تعلق دارند؛ یعنی در این مرحله حتی در صورت قطعیت خطر، هنوز محیط زیست با خطری که آثار بیرونی‌اش به فعلیت رسیده باشد و در نتیجه خساراتی را برای آن ایجاد کرده باشد، درگیر نشده است؛ با این حال تفاوت‌هایی بین این دو اصل وجود دارد؛ اعمال اصل پیشگیری منوط به وجود یک خطر قطعی و آشکار است ولی به ثمر رسیدن چنین خطری در عالم خارج بالقوه و معلق می‌باشد لیکن در اصل احتیاطی خود خطر بالقوه و معلق است؛ در واقع در اصل پیشگیری خطری قطعی وجود دارد که هنوز به مرحله ظهور اثرات و تحقق نتایج آن خطر در جهان خارج منتهی نشده است؛ ولی اصل احتیاطی آمادگی برای تهدیدات بالقوه، غیر قطعی و حتی فرضی و بدون وجود دلایل علمی و قطعی می‌باشد؛ تفاوت این دو اصل بیشتر به ارزیابی فعالیت زیست‌محیطی برمی‌گردد؛ اگر انجام فعالیت برای محیط زیست به طور یقینی و حتمی خطرآفرین باشد محل ورود اصل پیشگیری می‌باشد و اگر آن فعالیت امکان ورود خسارت به محیط زیست را فراهم آورد محل اعمال اصل احتیاطی

34. Precautionary Principle
35. Sovereign Principle
36. Common but differentiated responsibilities Principle
37. Co-operation Principle
38. Information Principle
39. Principle of Environmental Conservation
40. Polluter-Pays Principle
41. Principle of Environmental Impact Assessment
42. Sustainable Development Principle

است؛ یعنی برخلاف اصل پیشگیری، فقدان یقین علمی و قطعیت نایستی مانع از ورود این اصل شود و بالقوه بودن و امکانی بودن بروز خسارات، هرچند ناچیز، نباید مانع ورود اصل احتیاطی و اجازه دادن به فعالیت‌هایی با امکان وجود خطر برای محیط زیست شود.^{۴۳}

قابل ذکر است در حالی که اصل پیشگیری هنوز در مقررات مربوط به حفاظت از محیط زیست اثری از خود بر جای نگذاشته بود، اصل احتیاطی مطرح شد و بیش از اصل پیشگیری توسعه پیدا کرد؛^{۴۴} ولی از حیث تاریخی چنانکه پیش‌تر بیان شد، از اوایل قرن بیستم اثری از اصل پیشگیری در معاهدات زیست محیطی دیده می‌شود ولی اصل احتیاطی از اواسط دهه ۱۹۸۰ در اسناد بین‌المللی ظهور پیدا کرده است.^{۴۵}

اصل حاکمیت یا اصل استفاده غیر زیان‌بار از سرزمین همانند اصل پیشگیری حاکی از الزام به اتخاذ تدابیری جهت عدم آسیب به محیط زیست می‌باشد؛ با این توضیح که این اصل با حاکمیت دولت‌ها گره خورده است و ناشی از احترام به حاکمیت دولت‌ها بر منابع زیست محیطی آنها می‌باشد و ضمناً در پی جلوگیری از ایجاد ضرر و زیان به سرزمین‌هایی که تحت صلاحیت یک حاکمیت نمی‌باشند نیز هست؛^{۴۶} هدف اعلاای اصل پیشگیری نیز توجه ویژه به کاهش خسارات زیست محیطی است و ضمناً اصل پیشگیری دولت‌ها را ملزم به وضع تدابیری در چهارچوب قلمرو حاکمیت خویش برای تحقق اهداف پیشگیرانه می‌کند؛^{۴۷} اصل استفاده غیر زیان‌بار به عدم ورود خسارت به محیط زیست در ورای قلمرو ملی اشاره دارد؛ این مهم در اصل پیشگیری معمولاً معطوف به حوزه حاکمیت داخلی دولت‌ها از طریق وضع قانون مناسب، اجرای آنها و دیگر اقدامات مربوطه می‌باشد.^{۴۸}

اصل مسؤولیت مشترک اما متفاوت، به دولت‌ها گوشزد می‌کند تا به ویژه در مواردی که منابع طبیعی

۴۳. دو اصل احتیاطی و پیشگیری با وجود شباهت‌های بسیار، تفاوت‌های مهم دیگر نیز دارند؛ بحث عرفی بودن اصل پیشگیری در مقابل اصل احتیاطی و یا بحث معکوس کردن بار اثبات دعوا در اصل احتیاطی از جمله این تفاوت‌ها می‌باشد؛ با این حال شباهت و تفاوتی که در حوزه عمل مهم است، ذکر شد و بررسی تحلیلی نقاط اشتراک و افتراق این دو اصل، از حوصله این نوشتار خارج است.

۴۴. دبیری، پوره‌اشمی و روستا، پیشین، ۲۱۹.

45. Sands, Op. Cit., 267.

۴۶. سید عباس پوره‌اشمی و بهاره ارغند، حقوق بین‌الملل محیط زیست (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۸)، ۷۲-۷۱.

۴۷. محمدحسین رضائی قوام‌آبادی، «نگاهی به اصل استفاده غیر زیان‌بار (پایدار) از سرزمین در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، مجله علوم محیطی ۴ (۱۳۸۶)، ۶۱.

48. Sands, Op. Cit., 246.

تحت صلاحیت یک دولت خاص نیستند. برای حفاظت از آن مسؤولیتی مشترک دارند و در این زمینه با توجه به فاکتورهایی همانند قابلیت‌های علمی و تکنولوژیکی و ظرفیت اقتصادی، مسؤولیتی متفاوت نیز دارند؛^{۴۹} سهم ایشان در ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی و متعاقب آن توانایی ایشان برای پیشگیری و کنترل تهدیدات زیست‌محیطی بایستی در نظر گرفته شود؛^{۵۰} بدین ترتیب دولت‌ها در حوزه عمل به اصل پیشگیری به یک میزان سهم نخواهند داشت و آنچه در مسؤولیت و تعهد دولت‌ها در این امر تفاوت ایجاد می‌کند عواملی مانند امکانات و توانایی علمی و اقتصادی ایشان در جلوگیری از خطر، سهم بودن در ایجاد خطرات و صدمات زیست‌محیطی و ... می‌باشد.

اصل اطلاع‌رسانی دول را ملزم می‌کند تا قبل از وقوع فجایع زیست‌محیطی تدابیری برای مطلع کردن یکدیگر اتخاذ کنند تا از وجود خطرات احتمالی آگاهی دهند و به این شکل اهداف پیشگیرانه محقق شود؛^{۵۱} بنابراین دولت‌ها موظفند تا اثرات ناشی از فعالیت‌های انجام شده در قلمرو خویش را شناسایی کرده و به دیگر دولت‌ها اطلاع دهند.^{۵۲} قابل ذکر است که با این نگاه تعهد پیشگیری دولت‌ها گستره‌ای وسیع‌تر پیدا می‌کند و به محض احساس خطر بایستی دول دیگر را برای اتخاذ اقدامات پیشگیرانه مناسب مطلع کنند.

اصل همکاری نیز دولت‌ها را برای حفاظت از محیط زیست ملزم می‌کند تا با حسن نیت خویش با یکدیگر همکاری کنند تا در چهارچوب این همکاری، جلوگیری از تحقق خطر یعنی هدف اصلی اصل پیشگیری محقق شود؛ آلودگی‌های زیست‌محیطی مرز نمی‌شناسد و ضمناً خارج از توان یک دولت می‌باشد؛ بنابراین همکاری بین‌المللی برای مراقبت، پیشگیری و کاهش تأثیرات منفی ناشی از تخریب محیطی زیست و آلودگی‌های ایجاد شده ضرورت دارد؛^{۵۳} با انجام همکاری بین‌المللی تعهد به اصل پیشگیری ماهیتی فراگیر و جمعی پیدا می‌کند و تلاش‌های دولت‌ها در راستای اقدامات پیشگیرانه، با تحقق این همکاری ثمربخشی بیشتری خواهد داشت.

هرچند که این همکاری دولت‌ها برای حفاظت از محیط زیست انجام می‌گیرد ولی در حقوق بین‌الملل

۴۹. مسعودی، پیشین، ۱۴۶-۱۴۴.

۵۰. همان، ۱۹-۱۸.

۵۱. دبیری، پورهاشمی و روستا، پیشین، ۲۱۵.

۵۲. پورهاشمی و ارغند، پیشین، ۹۹.

۵۳. همان، ۸۳.

محیط زیست اصلی دیگر به نام اصل حفاظت محیط زیست نیز به طور خاص مطرح می‌باشد^{۵۴} که طبق این اصل خود دولت‌ها ملزم به جلوگیری از صدمه زدن به محیط زیست خویش می‌باشند و به این صورت دولت‌ها وظیفه دارند در زمان صلح و مخاصمات، اقدامات پیشگیرانه را برای تحقق این اصل، لحاظ کنند؛^{۵۵} در واقع پیشگیری در این اصل ماهیتی فردی‌تر پیدا کرده و این اصل یکایک دولت‌ها را ملزم به حفظ محیط زیست خودشان و جلوگیری از آسیب رساندن به آن می‌کند.

اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز به طور دقیق شامل هزینه‌هایی می‌شود که مقامات ملی برای کنترل و پیشگیری از آلودگی انجام می‌دهند و در حقیقت این اصل در تقاطع میان مسیر پیشگیری و جبران قرار دارد؛^{۵۶} یعنی این اصل علاوه بر الزام به هزینه رفع آلودگی و به رسمیت شناختن حق دیگران در برخورداری از محیط زیست سالم، به اقدامات پیشگیرانه در جهت حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن اشاره دارد^{۵۷} و در واقع این اصل تلاش دارد به عوض تحمیل هزینه‌های زیست‌محیطی به جامعه، این هزینه‌ها را به آلوده‌کننده تحمیل کند و از جمله این هزینه‌ها بحث جلوگیری از آسیب‌ها می‌باشد^{۵۸} و به این ترتیب این اصل با اصل پیشگیری ارتباطی تنگاتنگ پیدا می‌کند و می‌توان بیان کرد که ضمانت اجرای عدم رعایت اصل پیشگیری، تمکین به اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز می‌باشد؛ یعنی هر دولتی که تدابیر پیشگیرانه را رعایت نکند و به محیط زیست آسیب وارد کند، حسب این اصل موظف به جبران می‌باشد.

اصل پیشگیری مستلزم استفاده از فنونی خاص مانند تجزیه و تحلیل خطر و پیامدهای پس از آن می‌باشد تا نتایج فعالیت‌های انجام شده را مورد ارزیابی قرار دهد؛^{۵۹} ارزیابی اثرات زیست‌محیطی قبل از شروع به انجام عمل بایستی انجام گیرد؛ ارزیابی اثرات زیست‌محیطی اجرای پروژه‌ها، کمک می‌کند تا زیان‌های جنبی ناشی از اجرای طرح‌ها کاهش یابد؛^{۶۰} به این ترتیب با ارزیابی درست می‌توان به پیشگیری از خطرات زیست‌محیطی و زیان‌های ثانویه وارده ناشی از انجام فعالیت‌ها، کمکی شایان

۵۴. سید فضل‌الله موسوی، سیر تحولات منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۱)، ۲۴.

۵۵. پوره‌اشمی و ارغند، پیشین، ۹۲.

۵۶. مسعودی، پیشین، ۱۴۱-۱۴۰.

۵۷. پوره‌اشمی و ارغند، پیشین، ۱۲۷-۱۲۵.

۵۸. رایبسنون و کوروکولاسوریا، پیشین، ۱۱۹.

۵۹. سید فضل‌الله موسوی، سیر تحولات منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست، پیشین، ۲۶.

۶۰. دبیری، پوره‌اشمی و روستا، پیشین، ۲۱۹.

نمود؛ ضمناً باید توجه داشت که از الزامات اصل پیشگیری حصول قطعیت بر وجود یک خطر می‌باشد که این قطعیت با اصل ارزیابی محقق می‌شود.

اصل توسعه پایدار که تمامی اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست، برای اثبات مفهوم آن به کار می‌روند^{۶۱} ضمن توجه به نیازهای کنونی جوامع از محیط زیست، توجه به نیازهای آیندگان را نیز در نظر دارد و واضح است که این آینده‌نگری و ضرورت توجه به نسل‌های آینده جز با حفاظت از محیط زیست در چهارچوب اقدامات پیشگیرانه و احتیاطی محقق نخواهد شد؛ در حقیقت برای تحقق اصل توسعه پایدار وجود عناصری مورد نیاز می‌باشد و بهره‌برداری از منابع طبیعی با رویکرد پیشگیرانه و توأم با احتیاط، از لوازم مهم تحقق این اصل است؛ در این چهارچوب تعریف شده، از جمله عناصر مهم تحقق توسعه پایدار، اصل استفاده پایدار^{۶۲} می‌باشد که ظهور آن منوط به وجود روشی پایدار،^{۶۳} محتاطانه،^{۶۴} عقلانی^{۶۵} و مناسب^{۶۶} می‌باشد؛^{۶۷} ایجاد بستر و زیرساختی مناسب برای تحقق این روش در صورت تحقق کامل اصل پیشگیری بروز می‌کند؛ در واقع از اصول و مبادی مهم نظریه توسعه این است که بایستی ضمن محافظت از محیط زیست، هدر دادن منابع حیاتی را به حداقل ممکن برساند و در واقع رویکردی پیشگیرانه را دنبال کند؛ به طور یقین با اتخاذ اقدامات پیشگیرانه است که این توسعه پایدار امکان تحقق و اجرا می‌یابد.

۲- نحوه توجه دیوان بین‌المللی دادگستری به اصل پیشگیری

۲-۱- اصل پیشگیری در «پرونده آزمایش‌های هسته‌ای»^{۶۸}

نیوزیلند در دادخواست خویش به دیوان بین‌المللی دادگستری بیان می‌کند که به علت تحت تأثیر قرار دادن محیط زیست توسط آزمایش‌های هسته‌ای فرانسه، بحث حفاظت از منطقه و جلوگیری از آلوده شدن سرزمین‌های واقع شده در این منطقه، اهمیتی بسیار بالا دارد؛ بنابراین از دیوان تقاضای دستور

۶۱. همان، ۲۲۵.

62. The principle of Sustainable Use

63. Sustainable

64. Prudent

65. Rational

66. Wise

67. Sands, Op. Cit., 253.

68. International Court of Justice, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Judgment, 20 December 1974, ICJ Reports, 1974.

موقت به جهت جلوگیری از آلوده شدن سرزمین‌های آن منطقه می‌نماید؛^{۶۹} دولت نیوزیلند از خطری سخن می‌گوید که قطعی بوده ولی هنوز اتفاق نیفتاده است؛ بنابراین ضرورت عقلانی ایجاب می‌کند تا اقدامات پیشگیرانه لحاظ شوند.

استرالیا در دادخواستی جداگانه، ضرورت اقدامات پیشگیرانه را مطرح می‌کند و بیان می‌دارد که دیوان بایستی اعلام کند که انجام این آزمایش‌ها طبق قواعد حقوق بین‌الملل نبوده و بایستی متوقف شوند و دیوان با توجه به این مطلب بیان می‌کند که حسب درخواست دولت متقاضی (استرالیا)، دادگاه بایستی برای جلوگیری از آزمایش‌های بیشتر، از زمان شکایت شاکی، هر نوع از گسترش این قبیل اقدامات را بر مبنای رفتار پاسخگو، مورد توجه قرار دهد.^{۷۰}

در این پرونده، استرالیا و نیوزیلند مدعی بودند که حق آنها برای اینکه فرانسه از اقدام به انجام آزمایش‌های هسته‌ای خودداری کند، منوط به اثبات واقعی بارش مواد رادیواکتیو نیست و درخواست جلوگیری از اقدامات مخرب زیست‌محیطی، الزاماً نبایستی به صورت بالفعل جلوه کند؛ بلکه همین که دولتی به اقداماتی دست بزند که بالقوه می‌تواند محیط زیست را دچار بحران کند، برای شروع به اقدام علیه او کافی است؛ مشاور دولت استرالیا نیز در دفاعیات خویش به جهت تقاضای صدور دستور موقت، با استناد به اصل ۲۱ کنفرانس استکهلم، تأکید نمود که دولت‌ها بر طبق یک قاعده عرفی بایستی از اقداماتی که موجب آلودگی و خطر برای محیط زیست می‌شوند، جلوگیری کنند.^{۷۱}

در واقع دیوان با صدور دستور موقت، به صرف اینکه امکان دارد ایراد صدمه توسط ریزش اتمی انجام گیرد و توجه به خطری که هنوز بالفعل نشده است ولی به دلیل اقدامات خطرآفرین فرانسه، این خطر بالقوه برای محیط زیست وجود دارد، اقدام به صدور دستور موقت، جهت پیشگیری از این نوع خسارات در حوزه محیط زیست نمود.

این رأی به وجود تعهدات شکلی دولت‌ها همچون بحث الزام آنها به ارزیابی آثار اقدامات زیست‌محیطی خویش برای اطمینان پیدا کردن از اجرای تعهدات اساسی که در قضایه تریل اسملتر نیز مطرح بود، همچون اصل پیشگیری از آلودگی‌های فرامرزی زیست‌محیطی، اشاره دارد.

۶۹. سید فضل‌الله موسوی، سیر تحولات منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست، پیشین، ۵۷۸-۵۷۷.

70. International Court of Justice, Op. cit., p. 14, para. 31.

۷۱. سید فضل‌الله موسوی، سیر تحولات منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست، پیشین، ۵۷۸.

با اینکه دیوان در این پرونده وارد ماهیت دعوا نشد ولی نظریات جداگانه قضات آن،^{۷۲} قاضی پترن^{۷۳} و قاضی دی کاسترو^{۷۴} بیانگر پذیرش اصل پیشگیری در حقوق بین‌الملل می‌باشد؛^{۷۵} در نظر دی کاسترو مشاهده می‌گردد که او با توجه به قضایایی چون کانال کورفو^{۷۶} و تریل اسملتر، ضمن بیان اصل لاضرر و وظیفه دولت‌ها در منع استفاده از سرزمین در مغایرت با حقوق سایر دولت‌ها، به این مهم اشاره می‌کند که حقوق بین‌الملل انتشار گازهای سمی خطرناک را از سرزمین‌های مجاور منع می‌کند و این مهم را به‌عنوان قاعده‌ای عرفی در حقوق بین‌الملل محیط زیست مورد شناسایی قرار می‌دهد^{۷۷} و بر حق مطالبه دول همسایه بر منع آلودگی‌های فرامرزی نیز اشاره می‌کند؛^{۷۸} در نهایت دیوان به جهت اینکه دول خواهان به هدف خویش مبنی بر پیشگیری از انجام آزمایش‌های بعدی در اقیانوس آرام، با توجه به تعهد فرانسه به توقف از آزمایش‌های بیشتر رسیده بودند، دلیلی به تصمیم‌گیری در این مورد ندید.^{۷۹}

۲-۲- اصل پیشگیری در «پرونده گابچیکوو - ناگیماروس»^{۸۰}

دو کشور مجارستان و چک اسلواکی با انعقاد معاهده‌ای در سال ۱۹۷۷ پروژه‌ای برای سرمایه‌گذاری مشترک بر روی رودخانه دانوب ایجاد کردند که از تعهدات مهم طرفین در این پروژه، جلوگیری از ورود آسیب به رودخانه دانوب و ساخت پروژه با رعایت تعهدات مربوط به حفاظت از محیط زیست بود؛ در نهایت این پروژه به جهت توقف عملیات و فسخ یک‌جانبه از سوی مجارستان و اقدام یک‌جانبه موسوم به

۷۲. توجه قضات در این پرونده به مسائل حقوق بین‌الملل محیط زیست به‌ویژه اصول زیست‌محیطی حائز اهمیت است؛ برای نمونه قاضی ویرامانتاری به اصول در حال توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست و لزوم رعایت آنها اشاره می‌کند؛ قاضی کروما نیز تعهدی برای دولت‌ها در حفظ محیط زیست با اتخاذ رویکردهای پیشگیرانه قائل است؛ قاضی پالمر نیز به عنوان قاضی اختصاصی پرونده، به توسعه یافتن حقوق بین‌الملل محیط زیست و عرفی بودن برخی از اصول آن تصریح می‌کند.

73. Petren

74. de Castro

۷۵. مولایی و لطفی، پیشین، ۲۷۶.

76. Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania)/ Judgment/ 1949.

۷۷. سید فضل‌الله موسوی، سیر تحولات منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست، پیشین، ۵۷۹.

78. Judge de Castro, (1974), Dissenting Opinion of, I.C.J., Judgment on Nuclear Tests Case (Australia v. France), 389.

۷۹. محمدرضا ضیایی‌بیگدلی و همکاران، مترجم، آرا و نظریات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری ۱۹۴۸-۱۹۸۶ (تهران:

دانشگاه علامه طباطبایی، جلد اول، ۱۳۹۴)، ۳۰۵.

80. International Court of Justice, Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), ICJ Reports, 1997.

واریانت‌سی^{۸۱} از سوی چک اسلواکی ناتمام ماند و طرفین در سال ۱۹۹۳ توافق نمودند اختلاف خویش را به دیوان بین‌المللی دادگستری ارجاع دهند.

از جمله اصولی که دیوان در رأی خویش صریحاً بیان کرده و تأکیدی فراوان بر آن نموده، اصل پیشگیری بوده است؛ دیوان بیان نمود: «دادگاه بر این عقیده است که در حوزه حفاظت از محیط زیست، لازم است که امور احتیاطی و پیشگیری غالباً به عنوان سرشت غیر قابل تغییر صدمه به محیط زیست و به عنوان محدودیت‌هایی ذاتی، در بسیاری از شیوه‌های جبران این نوع از خسارت تلقی شوند.»^{۸۲} در واقع دیوان صریحاً بیان نمود که الزامات زیست محیطی شامل حفاظت از محیط زیست، کنترل، مراقبت و جلوگیری از تخریب و آلودگی آن، از الزاماتی است که باید در مسأله خسارات جبران‌ناپذیر زیست محیطی مورد توجه ویژه باشند.^{۸۳}

دیوان با تأکید بر توجه دولت‌ها به در نظر گرفتن تأثیرات اقدامات ایشان به محیط زیست، از طریق آگاهی از خطرات زیست محیطی، بیان می‌کند که ایشان در هنگام ادامه فعالیت‌های گذشته خویش باید به این مهم توجه داشته باشند؛ دیوان بیان می‌دارد در پرونده گابچیکوو-ناگیماروس طرفین معاهده بایستی از تأثیرات زیست محیطی بهره‌برداری از این پروژه آگاه می‌بوده‌اند؛ چرا که همان‌طور که ذکر گردید ویژگی «غیر قابل بازگشت بودن»^{۸۴} که شاخصه اصلی خسارات زیست محیطی می‌باشد در بحث جبران خسارات،^{۸۵} محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کند؛ قابل ذکر است که نخستین اشاره مستقیم دیوان به اصل پیشگیری در حقوق بین‌الملل محیط زیست، در همین رأی بوده است.^{۸۶}

ضمناً مجارستان بر این عقیده بود که مقررات تحمیل شده بعدی حقوق بین‌الملل در رابطه با محافظت از محیط زیست، مانعی در مقابل اجرای تعهد بوده است؛ اینکه تعهدات موجود گذشته بایستی دلیل خسارت حقیقی به سرزمین دولت دیگر بوده باشد؛ مجارستان ادعا کرد نتیجه گرفته می‌شود که تعهد به پیشگیری از خسارت، به عنوان «تعهدات بین‌المللی عام‌الشمول دولت‌ها»^{۸۷} مطرح می‌باشد و در

81. Variant C

82. International Court of Justice, Op.Cit., p. 78, para. 140.

۸۳. پورهاشمی و ارغند، پیشین، ۲۱۷.

84. Irreversible

85. Reparation

۸۶. وحید بذار، «تحلیل محتوای رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه گابچیکوو ناگیماروس»، فصلنامه تعالی حقوق ۱۸ (۱۳۹۶)، ۲۰۰-۱۹۹.

87. Erga Omnes

ادامه به اصل احتیاطی نیز اشاره نمود؛^{۸۸} در مقابل اسلواکی نیز استناد کرده بود قواعد حقوق بین‌الملل محیط زیست به عنوان «قواعد آمره بین‌المللی»^{۸۹} مطرح نبوده تا بتواند معاهده موجود را ابطال کند.^{۹۰} علی‌رغم این اظهارات، اکثریت قضاات دیوان بین‌المللی دادگستری با تأکید بر ایجاد هنجارهایی جدید در نظام حقوق بین‌الملل محیط زیست، بیان کردند که آمادگی و توجه به مسأله پیشگیری در حوزه حمایت‌های زیست‌محیطی، امری مهم و ضروری است.

دیوان مجارستان را برای حفظ محیط زیست طبیعی خود ذی‌حق دانست و ضمناً بیان نمود که از زمان انعقاد معاهده ۱۹۷۷، قواعد آمره جدید در حقوق بین‌الملل محیط زیست پدیدار گشته‌اند و طرفین بایستی توجهی ویژه به این هنجارهای موجود داشته باشند.

با همه اینها دیوان علی‌رغم تأکید بر اجباری بودن اصل پیشگیری، به طور مستقیم اشاره‌ای به عرفی بودن آن در حقوق بین‌الملل محیط زیست نکرد و به‌رحال به لحاظ اینکه اصل پیشگیری به عنوان رویه محیط زیست بین‌المللی، برای نخستین بار در اختلاف زیست‌محیطی دو کشور مورد توجه یک مرجع قضایی بین‌المللی قرار گرفت، باعث شد تا در راستای توسعه آن آرای دیگری نیز به طور صریح یا ضمنی بر وجود چنان اصلی تأکید کنند.

دیوان با اکتفا به این نکته که در دو دهه اخیر در حقوق بین‌الملل محیط زیست هنجارها و تدابیری جدید شکل گرفته و توسعه یافته‌اند که باید مورد توجه دولت‌ها قرار بگیرند،^{۹۱} اشاره‌ای دقیق بر اینکه این هنجارها و تدابیر کدامند، نکرد؛ با این حال توسعه این اصل را به عنوان یکی از این هنجارها، در آرای صادره دیگر، به طور دقیق‌تر شاهد خواهیم بود.

۲-۳- اصل پیشگیری در «پرونده سم‌پاشی هوایی»^{۹۲}

دولت کلمبیا در برنامه‌ای گسترده که علیه کوکائین در پیش گرفته بود، با کمک‌های مالی کشور ایالات متحده آمریکا در صدد آن بود تا مزارع کشت کوکا واقع در مرزهای جنوبی کشور خویش که منبع مالی

88. International Court of Justice, Op. Cit., p. 62, para. 97.

89. Jus Cogens

90. International Court of Justice, Op. Cit., p. 62, para. 97.

قابل ذکر است که اسلواکی با طرح اصل "Principle of Approximate Application" عمل خویش را در چهارچوب واریانت سی، توأم با حسن نیت می‌دانست و صحیح قلمداد می‌کرد.

91. Ibid., p. 78, para. 140.

92. International Court of Justice, Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia), Ecuador's Application instituting proceedings, 31 March 2008, ICJ Reports, 2008.

مهم گروهی موسوم به فارک^{۹۳} بود که علیه این دولت اقدامات متخاصمانه و مسلحانه را آغاز کرده بودند. نابود کند؛ با توجه به هم‌جواری کشور اکوادور و با لحاظ پدیدهٔ پخش و انتشار در خسارات زیست‌محیطی، این اقدام کلمبیا بنا به ادعای اکوادور خساراتی فراوان به محیط زیست و اشخاص ساکن در مناطق آسیب‌دیده از جمله خساراتی مانند بیماری‌های عفونی، بینایی و پوستی وارد نموده است؛ اکوادور در نهایت با توجه به حادثهٔ اتفاق افتاده، به دیوان بین‌المللی دادگستری شکایت می‌کند و مبنای صلاحیت دیوان را مادهٔ ۳۱ معاهدهٔ آمریکایی حل مسالمت‌آمیز اختلافات، مصوب سال ۱۹۴۸ موسوم به پیمان بوگوتا^{۹۴} می‌داند؛ کنوانسیون که هر دو دولت مذکور عضو آن بوده‌اند.

به نظر دولت اکوادور، کلمبیا قواعد بین‌المللی را مثل قواعد حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی مبنی بر الزام دولت‌ها به عدم استفاده از سرزمین به گونه‌ای که به سایر دول آسیبی وارد نشود، نقض نموده است؛^{۹۵} دولت اکوادور ضمن دادخواست تقدیمی خویش به نکاتی اشاره داشت؛ از جمله نکاتی که به نظر دولت اکوادور توسط دولت کلمبیا رعایت نشده بود و از جمله دلایل ایجاد خطر برای منطقهٔ زیست‌محیطی او بوده، نقض تعهدات پیشگیرانه و احتیاطی توسط آن دولت بوده است.^{۹۶}

به همین جهت اکوادور از دیوان درخواست می‌کند دولت کلمبیا را ملزم کند تا از استفاده از علف‌کش‌های سمی خودداری کند تا باعث نفوذ و نشت آنها به منطقهٔ اکوادور نشود و همچنین تقاضا می‌کند کلمبیا ملزم شود که از روش انتشار هوایی علف‌کش‌ها در نزدیکی مرز دو منطقه خودداری کند.^{۹۷} اکوادور به این صورت توجه به اصل پیشگیری و الزام دولت کلمبیا را مبنی بر توقف انتشار گازهای سمی، بیان می‌کند؛ در واقع ورود خسارات و زیان‌های مادی، نقض وظیفه^{۹۸} و نقض اصل پیشگیری، از جمله نقاط عطف و کلیدی در دادخواست تقدیمی اکوادور به دیوان بین‌المللی دادگستری بوده است. قابل ذکر است کمیسیون حقوق بین‌الملل که نقشی ویژه در روبه‌قضایی داشته و دیوان نیز اعتبار و جایگاهی ویژه برای این کمیسیون در بیان قواعد جدید حقوق بین‌الملل عرفی قائل است، در طرح پیشنهادی خویش بیان داشته است که دولت منشأ خسارت بایستی کلیهٔ اقدامات مناسب را برای

93. The Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC)

94. Pact of Bogota

۹۵. پوره‌اشمی و ارغند، پیشین، ۲۲۴.

96. International Court of Justice, Op. Cit., pp. 26-7, para. 37.

97. Ibid., pp. 26-7, para. 38.

98. Sic Utere

جلوگیری از ایجاد خسارت فرامرزی عمده به عمل آورد؛^{۹۹} این طرح موسوم به طرح منع خسارات مرزگذر در نتیجه فعالیت‌های زیان‌بار بوده است^{۱۰۰} که در واقع به برخی اصول زیست‌محیطی تأکید ویژه داشته است و از جمله این اصول همین بحث پیشگیری می‌باشد که این اصل در قضیه سم‌پاشی هوایی نیز به طوری جدی مطرح می‌باشد و طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در این پرونده در دادخواست اکوادور، تأثیر غیر مستقیم داشته است.

طبق گزارش اعلامی دیوان در سال ۲۰۱۳، نماینده اکوادور بیان داشت که دولت کلمبیا طبق ماده ۸۹ آیین‌نامه دادگاه و به جهت توافقی با دولت اکوادور متعهد شده است که در جهت حل و فصل اختلاف و ادعاهای مطروحه دولت اکوادور عمل کند و در نتیجه تقاضای توقف به رسیدگی این پرونده را از دیوان بین‌المللی دادگستری داشت؛^{۱۰۱} با تعهد دولت کلمبیا به توقف عملیات سم‌پاشی هوایی و با اذعان به غیر قابل بازگشت بودن صدمات وارده توسط او و قصور آن دولت در اعمال و رعایت اصل پیشگیری، با درخواست خواهان (اکوادور)، این پرونده از جریان خارج شد و منتهی به صدور رأی دیوان نشد.^{۱۰۲}

۲-۴- اصل پیشگیری در «پرونده کارخانه‌های خمیر کاغذ»^{۱۰۳}

پس از پرونده گابچیکوو - ناگیماروس، پرونده کارخانه‌های خمیر کاغذ مهم‌ترین پرونده زیست‌محیطی می‌باشد که دیوان بین‌المللی دادگستری در آن صریحاً به مبانی حقوق محیط زیست تأکید کرده است. دولت آرژانتین با طرح دعوا در دیوان بین‌المللی دادگستری بیان نمود که دولت اروگوئه تعهدات مشترک بر اساس معاهده دوجانبه رودخانه‌ی اروگوئه^{۱۰۴} را با ساخت و صدور مجوز ساخت کارخانه، نقض کرده است.

اصل پیشگیری در این پرونده، توسط کشور آرژانتین مورد استناد قرار گرفته بود؛ آرژانتین بیان داشت

---

۹۹. بابک وثوقی فرد، «قضیه سم‌پاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا) تریل اسملتر قرن بیست و یکم؟»، مجله حقوقی بین‌المللی ۴۷ (۱۳۹۲)، ۱۵۵.

100. Draft Articles on the Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities/ 2001.

101. International Court of Justice, Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia), Order of 13 September 2013, ICJ Reports, 2013.

۱۰۲. علیرضا آرش‌پور و فرشته بنانی، «جایگاه اصل احتیاط در حمایت از محیط زیست دریایی»، مجله مطالعات حقوقی ۴ (۱۳۹۶)، ۴۰.

103. International Court of Justice, Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, ICJ Reports, 2010.

104. Statute of the River Uruguay., 26 February 1975.

در مسأله صدور مجوز برای ساخت کارخانه‌های خمیر کاغذ، بایستی اصل پیشگیری جهت جلوگیری از بروز خطرات احتمالی، توسط دولت اروگوئه مورد توجه قرار می‌گرفته است؛ قابل ذکر است که حسب ماده ۱۷ اساسنامه مورد توافق طرفین در مورد رودخانه اروگوئه، کشوری که قصد ایجاد طرحی بر روی رودخانه اروگوئه به طور مستقیم یا غیر مستقیم دارد، بایستی انجام اقدامات پیشگیرانه را به گونه‌ای مقتضی تضمین کند.

دولت آرژانتین با توجه به اسناد بین‌المللی و تعهد عام دولت اروگوئه، با بیان این مطلب که اصل پیشگیری قاعده‌ای مهم در حقوق بین‌الملل محیط زیست می‌باشد، بنابراین استفاده مناسب از سرزمین و تکلیف دولت‌ها به انجام عمل باید به گونه‌ای باشد که اقدامات آنها در چهارچوب قلمرو ملی باشد و یا به مکان‌های خارج از صلاحیت و نظارت دول خساراتی وارد نگردد. در این خصوص اقدام به طرح شکایت علیه اروگوئه نمود.

آرژانتین در دادخواست خویش مدعی نقض تعهداتی اساسی توسط دولت اروگوئه بود که شامل: تعهد به انجام اقدامات لازم برای بهره‌برداری منطقی از رودخانه مذکور، تعهد به اطلاع‌رسانی قبل از انجام عملیات در رودخانه، تعهد به حفاظت از محیط زیست رودخانه، آبیان و محیط زیست آنها، تعهد به پیشگیری از آلودگی، تعهد به ارزیابی‌های زیست‌محیطی، تعهد به همکاری به منظور همکاری و پیشگیری از آلودگی رودخانه می‌شدند.^{۱۰۵}

از آنجایی که اصل پیشگیری قبل از بروز آلودگی مطرح می‌شود، در این قضیه جایگاهی مناسب داشت؛ چرا که کارخانه‌های خمیر کاغذ شروع به فعالیت نکرده بود و از این منظر طرح این موضوع با بحث پیشگیری همسو بود.

در ماده ۳۶ اساسنامه رودخانه اروگوئه، بر لزوم تعهد به پیشگیری تأکید شده بود و حسب ماده ۴۱ اساسنامه مذکور، طرفین تعهد به پیشگیری از آلودگی آب و محیط زیست جانوری را داشتند.

دیوان در اظهار نظر خود در مورد ادعای آرژانتین علیه اروگوئه، به نقض این اصل از طرف اروگوئه حکم نداد؛ در واقع دیوان عنصر پایداری را عنصر مهم اصل پیشگیری قلمداد نمود و تخطی موردی اروگوئه را از قواعد آلودگی کمیسیون اروپایی، مصداق نقض این اصل ندانست.

دیوان با ذکر این مطلب که اصل پیشگیری اصلی عرفی می‌باشد، با اشاره به قضیه کانال کورفو بیان

105. International Court of Justice, Op. Cit., p. 28, para. 22.

می‌کند که این اصل ریشه در اصل استفاده از اموال خود بدون آسیب رساندن به اموال دیگری^{۱۰۶} دارد^{۱۰۷} و برآیند آن را در تعهد دول به تلاش معقول در حفاظت از سرزمین می‌دانست؛ دیوان ضمناً تدابیر اتخاذ شده کمیسیون همکاری مشترک کارو^{۱۰۸} را برای عملی شدن اصل پیشگیری کافی ندانسته و دول را ملزم به اجرای قوانین داخلی خود در این باره می‌کند و در این خصوص به قضیه گابچیکوو - ناگیماروس نیز اشاره می‌کند.^{۱۰۹}

با استناد به همین اصل بود که آرژانتین از دیوان تقاضای صدور اقدامات موقت را در خصوص توقف ساخت و ساز دو کارخانه خمیر کاغذ به منظور جلوگیری از ورود خسارات زیست‌محیطی نمود؛ البته دیوان با توجه به اینکه طرفین به کمیسیون اداری رودخانه مأموریت داده بودند، به این مسأله ورود نکرد؛ در نهایت دیوان در حکم صادره بیان داشت که طرفین بایستی بدون نقض تعهدات خویش و با حفظ احترام به تصمیمات کمیسیون، اقداماتی را انجام دهند؛ طرفین بایستی به منظور جلوگیری از آلودگی و حفظ محیط زیست جانداران آبی، قواعدی مناسب، مطابق و مرتبط با قواعد بین‌المللی در سیستم حقوقی خودشان اتخاذ کنند و ضمناً در سیستم حقوقی خود بایستی در مورد دو امر تخفیف دهند؛ نخست الزامات فنی لازم که در مورد جلوگیری از آلودگی آب عمل می‌کنند و دیگری مسأله کاهش شدت مجازات‌های تعیین شده برای نقض می‌باشد؛ در واقع دیوان با مهم دانستن مسأله پیشگیری، دول را الزام می‌کند که ضمن رعایت الزامات فنی برای تحقق جلوگیری از آلودگی آب، در بحث تدوین قواعد مهم و سختگیرانه تأکید کنند؛ دیوان در ادامه با اشاره به رأی خود در مورد قضیه آزمایش‌های هسته‌ای، دولت‌ها را به انجام مذاکرات با تأکید بر عنصر حسن نیت، در مورد پیشگیری از آلودگی‌های زیست‌محیطی فرامرزی، ملزم می‌نماید.^{۱۱۰}

در این رأی دیوان دو طرف دعوا را ملزم به هماهنگی تدابیر ویژه به جهت جلوگیری از تغییر شکل اکولوژیک و پرهیز از آلودگی و حفظ محیط زیست نمود و بیان کرد که مراقبت و پیشگیری اهمیت فراوان دارد و به‌ویژه هنگامی که با هدف حفاظت از تعادل اکولوژیک باشد.^{۱۱۱}

۱۰۶. همانند قاعده لاضرر (لاضرر و لاضرار)

107. International Court of Justice, Op. Cit., pp. 55-56, para. 101.

108. The Administrative Commission of the Uruguay River (CARU)

109. Ibid., pp. 76-77, para. 185.

110. Ibid., p. 67, paras. 145-6.

۱۱۱. محمدحسین رضائی قوام‌آبادی، «نگاهی به مسائل زیست محیطی در رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه کارخانه‌های خمیر کاغذ»، مجله حقوق تطبیقی (نامه مفید)، ۸۲ (۱۳۸۹)، ۹۵.

در حین بررسی این پرونده، قاضی ترینیداد^{۱۱۲} نیز ضمن بیان توضیحاتی، به اهمیت این اصل و توجه دول بر آن تأکید می‌کند؛ به اعتقاد او از آنجا که بشر می‌تواند با اقدامات خویش در طبیعت تغییراتی به وجود آورد، بنابراین مهم است که به اصل پیشگیری و حفاظت از محیط زیست توجهی ویژه شود؛ سپس به تاریخچه اصل پیشگیری و توجه جامعه جهانی به آن در اواخر قرن بیستم، اشاراتی می‌کند؛^{۱۱۳} ایشان در ادامه بیان می‌دارد که هر دو طرف اختلاف در این پرونده، به اصل پیشگیری توجه داشته‌اند و این مهم مورد توافق آنها بوده است.

بنا به نظر ترینیداد، اختلاف آرژانتین و اروگوئه در مورد دامنه اجرای این اصل بوده است و گرنه هر دو بر ماهیت عرفی آن متفق بوده‌اند.

آرژانتین اصل پیشگیری را حسب اساسنامه ۱۹۷۵ رودخانه اروگوئه به عنوان قانونی تلقی کرده است که بایستی توسط طرفین اجرا شود^{۱۱۴} و طبق نظر اروگوئه، اصل پیشگیری حسب تعریف اساسنامه مذکور، تعهد به فعل را مبنی بر دقت کافی مدنظر داشته است و منظور از آن تعهد به نتیجه یعنی نیاز به اجتناب کامل از آلودگی نبوده است و در مجموع آرژانتین تفسیری موسع‌تر از این اصل ارائه داد؛ هرچند که هر دو طرف به این اصل تأکید داشتند و مورد قبول ایشان بوده است.^{۱۱۵}

به عقیده قاضی ترینیداد، «دیوان بین‌المللی دادگستری علاوه بر اینکه در خصوص اصول پیشگیری و احتیاطی تصدیق و اظهار نظری نکرده است، به ماهیت وجودی آنها و جزئیاتشان نیز بی‌توجهی کرد؛ بنابراین چنین موقعیت منحصر به فردی را برای تحکیم این اصول، با توجه به گستره فعلی آنها در حقوق بین‌الملل معاصر، از دست داد؛ از سکوت قضات دادگاه نباید تلقی شود که اصول پیشگیری و احتیاطی وجود ندارند؛ آنها وجود داشته و اعمال می‌شوند.»^{۱۱۶}

به نظر قاضی ترینیداد، «این اصول مهم‌ترین قسمت و از ضروریات می‌باشند؛ طوری که ما امروزه به سختی می‌توانیم از حقوق بین‌الملل محیط زیست، بدون وجود آن اصول صحبت کنیم؛ دیوان موقعیتی منحصر به فرد داشت که در پرونده مذکور اظهار نظری مناسب در خصوص دو اصل پیشگیری و احتیاطی

112. Cancado Trindade

113. Judge Cancado Trindade, (2010), Separate opinion of, I.C.J., Judgment on Pulp Mills (Argentina v. Uruguay), pp. 158-159, paras. 56-59.

114. International Court of Justice, Op. Cit., p. 42, para. 55.

115. Judge Cancado Trindade, (2010), Separate opinion of, I.C.J., Judgment on Pulp Mills (Argentina v. Uruguay), p. 173, para. 102.

116. Ibid., pp. 176-177, para. 113.

نماید که متأسفانه ترجیح داد به این امر اقدام نکند.^{۱۱۷}

در مجموع چنانکه مشاهده گردید، در پرونده کارخانه‌های خمیر کاغذ، اصل پیشگیری به نحوی مؤثر در جریان پرونده مطرح بوده است^{۱۱۸} و خود دیوان نیز بیان داشت که پیشگیری تنها از مجرای کمیسیون مرضی‌الطرفین کفایت نمی‌کند، بلکه بایستی در قوانین ملی کشورها نیز به این اصل تأکید شود.

۲-۵- اصل پیشگیری در «پرونده صید نهنگ‌ها»^{۱۱۹}

دولت ژاپن به منظور صید نهنگ‌ها در دریا‌های آزاد، اقدام به صدور مجوزهایی برخلاف مقررات کنوانسیون تنوع زیستی و قواعد حقوق بین‌الملل نموده بود.

استرالیا و نیوزیلند در دادخواست‌هایی که علیه ژاپن مطرح کرده بودند، به مسأله مهم حفظ میراث مشترک بشریت و بحث نگرانی‌های مشترک بشری پرداخته بودند.

استرالیا در دادخواست خویش عنوان می‌دارد حسب ماده ۱۰ کنوانسیون تنوع زیستی، دولت ژاپن وظیفه انجام اقدامات لازم را برای جلوگیری یا به حداقل رساندن اثرات منفی بر روی تنوع زیستی داشته است و یکی از مواردی که توسط آن دولت نقض شده است، همین توجه به اصل پیشگیری، طبق کنوانسیون تنوع زیستی بوده است؛ به طوری که در ادامه دادخواست از دیوان می‌خواهد تعهد به همکاری و تعهد به پیشگیری که توسط دولت ژاپن نقض شده است، در کنار یکدیگر و به عنوان تعهدات عرفی نقض شده آن دولت اعلام شوند.^{۱۲۰}

دیوان نیز ضمن تأکید بر لغو مجوزهای صادره طبق جاریا ۲^{۱۲۱} مبنی بر شکار نهنگ توسط دولت ژاپن، بیان می‌کند که این دولت بایستی از دادن هرگونه مجوز بیشتر به جهت شکار نهنگ‌ها در آینده نیز خودداری به عمل آورد.^{۱۲۲}

117. Ibid., p. 177, para. 113.

118. International Court of Justice, Op. cit., pp. 77-78, para. 190.

119. International Court of Justice, Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening), Judgment, 31 March 2014.

120. International Court of Justice, Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan), Application Instituting Proceedings, 31 May 2010, ICJ Reports, 2012, pp. 17-8, paras. 38-39.

۱۲۱. برنامه‌ای عملی - تحقیقاتی راجع به نهنگ‌ها در قطب جنوب، که موسوم به JARPA بود: Japanese Whale Research Program under Special Permit in the Antarctic

122. International Court of Justice, Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening), Judgment, 31 March 2014, ICJ Reports, p. 300, para. 247.

چنانکه مشاهده گردید در این پرونده نیز اصل پیشگیری مورد نظر طرفین دعوا و دیوان بوده است؛^{۱۲۳} نکته‌ای که در این پرونده قابل توجه است، توجه ژرف آقای قاضی ترینیداد به اصل پیشگیری می‌باشد؛ ایشان در این پرونده با صدور نظری جداگانه، استدلالات خویش را با تأکید ویژه به این اصل بیان می‌دارد؛ به نظر ایشان یک کشور الزاماً قبل از صدور مجوز با لحاظ اینکه آیا امر برای تحقیق علمی می‌باشد یا خیر، بایستی توجهی ویژه به اصول پیشگیری و احتیاطی داشته باشد.

قاضی ترینیداد بیان می‌کند که هر دو کشور استرالیا و نیوزیلند در شکایت‌های خویش بر حمایت از اصل پیشگیری تأکید کرده‌اند و اشاره می‌کند که استرالیا در دادخواست خویش به سه مسأله مهم حقوقی، شامل اصل انصاف در حقوق بین‌نسلی، اصل پیشگیری و اصل احتیاطی تأکید داشته است؛^{۱۲۴} نیوزیلند نیز در استدلال‌های خویش به اصل پیشگیری پرداخته است و در این راستا بیان داشته است مشاوره و مذاکره که به دنبال وظیفه مشارکت مطرح می‌شود، بایستی معنادار باشد و دیدگاه‌ها و منافع مشروع دیگران هم در نظر گرفته شوند.^{۱۲۵}

به نظر قاضی ترینیداد حتی اگر دادگاه صلاح ندیده است که در حکم خود اشاره‌ای به اصل پیشگیری داشته باشد، ولی این مسأله قابل توجه می‌باشد که استرالیا و نیوزیلند به عنوان طرف‌های مدعی، درباره شیوه‌های اتخاذی دولت ژاپن در بحث مجوزها، در استدلال‌های خویش به این اصل توجه داشته‌اند.^{۱۲۶}

۱۲۳. دیوان بین‌المللی حقوق دریاها نیز در دو پرونده مهم به اصل پیشگیری اشاره می‌کند:

در پرونده یکم، مطروحه در سال ۲۰۱۱ در پاسخ به سؤالات دولت نائورو راجع به تعیین مصادیق اقدامات الزام‌آور راجع به شفاف‌سازی و شمول تعهدات دولت حامی شرکت‌های خصوصی که در منطقه فعالیت می‌کنند، به اتفاق آرا اقدام به صدور نظری مشورتی تحت عنوان «مسئولیت و تعهدات دولت‌های حامی از اشخاص حقیقی و حقوقی برای فعالیت در ناحیه» نمود.

در پرونده دوم، دیوان بین‌المللی حقوق دریاها نظر مشورتی دیگری در سال ۲۰۱۵ در پاسخ به کمیسیون شیلات دولت‌های ساحلی آفریقا، راجع به تعهدات دولت صاحب پرچم نسبت به صید غیر مجاز کشتی حامل پرچم وی در منطقه انحصاری اقتصادی دولت‌های ساحلی عضو در این کمیسیون صادر نمود.

124. Judge Cancado Trindade, Separate opinion of, I.C.J., Judgment on Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening, 2014), 371, para. 60.

125. Ibid., p. 373, para. 66.

126. Ibid., p. 374, para. 70.

۲-۶- اصل پیشگیری در «پرونده ساخت جاده ساحلی»^{۱۲۷}

دولت کاستاریکا از دیوان تقاضای صدور دستور موقت به جهت حفظ محیط زیست دو رودخانه سان‌خوان^{۱۲۸} و کلرادو^{۱۲۹} را نمود و مدعی بود با تهاجم دولت نیکاراگوئه به خاک آن کشور و اشغال آن، حاکمیت او نیز نقض شده است؛ دولت نیکاراگوئه نیز به جهت هم‌جواری با کاستاریکا به ساخت‌وسازها در امتداد رود سان‌خوان توسط آن دولت اعتراض نمود و با ذکر این نکته که این ساخت‌وسازها برای محیط زیست خطرآفرین می‌باشد، در ادامه از دیوان تقاضای صدور دستور موقت نمود.

دیوان در پرونده کاستاریکا علیه نیکاراگوئه، در خصوص اصل پیشگیری، ضمن تأکید بر این اصل و با تأسی به پرونده کارخانه‌های خمیر کاغذ، موضوع دعوی دو دولت آرژانتین و اروگوئه، بیان می‌دارد: «همان‌طور که دادگاه در مورد حکم خود در پرونده کارخانه‌های خمیر کاغذ راجع به رودخانه اروگوئه و آرژانتین علیه اروگوئه تأکید کرده است: اصل پیشگیری به عنوان یک قاعده مرسوم بوده و منشأ آن در تلاش دولت‌ها در راستای تحقق آن اصل در قلمرو خودشان می‌باشد؛ این وظیفه هر کشوری است که از فعالیت‌هایی که خساراتی قابل توجه به محیط زیست وارد می‌کند، با توجه به تمام امکاناتی که در اختیار دارد، در منطقه تحت صلاحیت خود، پیشگیری به عمل آورد.»^{۱۳۰}

در ادامه اصل پیشگیری، از ارزیابی به عنوان مکمل این اصل یاد می‌کند و بیان می‌دارد: جهت اتمام این تعهد باید تلاشی فرامرزی و گسترده برای تحقق اصل پیشگیری در زمینه خسارات به محیط زیست شود و در ادامه بیان می‌دارد: کشورها قبل از اقدام به انجام فعالیتی مشخص، بایستی این مسأله را که آیا خسارات زیست‌محیطی در نتیجه این اقدامات وجود دارد یا خیر، ارزیابی کنند.

دیوان در رأی خویش در مورد پرونده نیکاراگوئه علیه کاستاریکا، ضمن اشاره به نظر نیکاراگوئه، به توجه آن دولت به مقوله پیشگیری از خسارات زیست‌محیطی پرداخته است و بیان می‌کند: نیکاراگوئه با توجه به نظرات کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد جلوگیری از مضرات فرامرزی از فعالیت‌های خطرناک تأکید می‌کند و در نتیجه این دولت معتقد است هرگونه ساخت‌وساز در رودخانه سان‌خوان، نیاز به اندازه‌گیری‌ها و ارزیابی‌های مهم برای سنجش میزان تأثیر صدمه بر محیط زیست داشته است. دیوان با توجه به رأی مشورتی ۱۹۹۶ بیان نمود دولت‌ها تعهداتی عام دارند مبنی بر حصول اطمینان

127. International Court of Justice, Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica and Costa Rica v. Nicaragua), Judgment of 16 December 2015.

128. San Juan

129. Colorado

130. Ibid., p. 706, para. 104.

از این موضوع که اقدامات ایشان، سبب ورود خسارت به محیط زیست نمی‌باشد و این مهم قسمتی از حقوق بین‌الملل راجع به محیط زیست می‌باشد.^{۱۳۱}

دیوان این مسأله را احراز کرد که دولت کاستاریکا در رسیدگی‌های شفاهی، این نکته را پذیرفته است که برایش تعهدی مبنی بر جلوگیری از ورود خسارات زیست محیطی فرامرزی وجود دارد و ضمناً در لایحه خویش به تاریخ ۱۹ دسامبر ۲۰۱۳، طرحی را به نام «مطالعه تشخیصی زیست محیطی»^{۱۳۲} ارائه نمود.^{۱۳۳} دیوان در رأی خویش، کاستاریکا را به جهت همین عدم ارزیابی، با اجماع آرا محکوم می‌کند؛ علاوه بر رأی سال ۲۰۱۵، دیوان در سال ۲۰۱۳ نیز ضمن صدور دستور موقت خویش (کاستاریکا علیه نیکاراگوئه در قضیه برخی فعالیت‌های انجام شده توسط نیکاراگوئه در منطقه مرزی)، اعلام نمود که نیکاراگوئه باید از هرگونه لایروبی و دیگر فعالیت‌ها، به‌ویژه از انجام هر عملیاتی در دو آبراه جدید، در منطقه مورد اختلاف خودداری نموده و تا جایی که جلوگیری از آسیب غیر قابل جبران مهم می‌نماید، اقدامات لازم را در خصوص دو آبراه جدید انجام دهد و ضمناً بایستی از ایجاد هرگونه آثار ناسازگار نیز بر روی رودخانه سان‌خوان پرهیز کند.^{۱۳۴}

در این پرونده توجه ویژه قاضی ترینیداد به اصول احتیاطی و پیشگیری قابل توجه می‌باشد؛ او با اعلام اینکه این اطمینان وجود دارد که این دو اصل در مفاهیم جهانی حقوق ملل و حقوق بین‌الملل محیط زیست جای خود را پیدا کرده‌اند، بیان می‌دارد پس از کنفرانس ریو ۱۹۹۲ تا به اکنون با درک از خطرات و محدودیت‌های دانش بشری، این امر اتفاق افتاده است؛^{۱۳۵} ترینیداد بیان می‌کند این مسأله امیدبخش است که برخی از معاهدات حقوق محیط زیست تجلی دو اصل احتیاطی و پیشگیری هستند که با وقوف به ارتباط بین این دو اصل، زیرساختی را برای ارزیابی اثرات زیست محیطی فراهم می‌کنند؛ چیزی که در پرونده ساخت جاده ساحلی نیز مطرح بوده است.^{۱۳۶}

131. International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ Reports, 1996, pp. 241-242, para. 29.

132. Environment Diagnostic Study

133. International Court of Justice, Construction of the Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), Order of 13 December 2013, ICJ Reports, 2013, p. 14, para. 37.

۱۳۴. پوره‌اشمی و ارغند، پیشین، ۲۱۰.

135. Judge Cancado Trindade, (2015), Separate opinion of, I.C.J., Judgment on Construction of the Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), p. 6, para. 18.

136. Ibid., p. 15, para. 56.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مشاهده می‌گردد حقوق بین‌الملل محیط زیست که شاخه‌ای مهم از حقوق بین‌الملل عمومی می‌باشد پس از اجماع جهانی در اسناد نرم مانند اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم و اعلامیه ۱۹۹۲ ریو، روند توسعه تدریجی خود را پیمود؛ بعدها نیز در اسناد سخت مانند معاهدات دو و چندجانبه دول و سازمان‌های بین‌المللی، این رشد سرعت گرفت؛ در این بین اصولی مهم و مبنایی در حقوق بین‌الملل محیط زیست مورد تأکید جامعه جهانی قرار گرفتند؛ اصولی که نه حصری بودند و نه غالباً نوظهور تلقی می‌شدند؛ اصل پیشگیری از همین دسته اصولی بود که پیش‌تر و بیشتر به طور ضمنی مورد توافقات دول و بعضاً محاکم حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بوده است.

اصل پیشگیری که رسالت اصلی آن حفظ محیط زیست می‌باشد و در مرحله پیش از تحقق خطر در عالم خارج و قبل از فعلیت یافتن خطر بالقوه موجود مطرح بوده است، با در نظر گرفتن طبع غیر قابل برگشت بودن محیط زیست و تجدید ناپذیر بودن اکثر منابع زیست‌محیطی، به‌ویژه با لحاظ هزینه‌هایی که می‌تواند اصلاح و جبران برای دول در پی داشته باشد، به دولت‌ها گوشزد می‌کند که با اتخاذ اقدامات پیشگیرانه از صرف هزینه‌های هنگفت و آسیب‌رسانی به محیط زیست، جلوگیری کنند.

اصل پیشگیری از دیرباز و حتی قبل از شکل‌گیری حقوق بین‌الملل محیط زیست به معنای امروزی‌اش، مورد توجه دولت‌ها بوده است و امروزه نیز می‌توان برای آن جایگاهی عرفی در حقوق بین‌الملل محیط زیست متصور بود؛ با این توضیح که اگر توافقی کتبی و الزام‌آور هم موجود نباشد، به جهت همین چهره عرفی که این اصل پیدا کرده است، برای تمام جامعه جهانی الزام‌آور تلقی می‌شود؛ شاید بتوان نقطه آغاز توجه به اصل پیشگیری را به معنای امروزی‌اش در حقوق نوشته، مرهون کنفرانس ۱۹۷۲ استکهلم دانست که باعث شد به مرور توجه جامعه جهانی و به تبع آن محاکم حل و فصل اختلافات بین‌المللی به‌ویژه دیوان بین‌المللی دادگستری، به آن جلب شود و دیوان نیز در آرای به صراحت و در آرای دیگر به صورت ضمنی و در فحوای کلام، به این اصل اشاراتی داشته است.

در رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری، پس از کنفرانس استکهلم، در آرای به ذکر زوایای این اصل پرداخته شده است و دولت‌های طرف دعوی نیز در مواردی هم که به صلاحیت دیوان ایراد وارد کرده‌اند و یا در دفاعیات ماهوی خویش ادعاهای طرف مقابل را مردود دانسته‌اند، بر تعهد به پیشگیری و الزام خویش به آن ایرادی وارد نکرده‌اند و این را امری مسلم دانسته‌اند.

رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری که حسب تعریف ماده ۳۸ اساسنامه دیوان، از آن به منابع

فرعی حقوق بین الملل تعبیر می‌شود، توانسته است نقشی بسزا در توسعه و تدوین این اصل داشته باشد؛ چنانکه بررسی شد، نقطه اوج توجه دیوان و طرفین دعوی به این اصل، در دو پرونده گابجیکوو - ناگیماروس و سپس کارخانه‌های خمیر کاغذ بوده است و البته در آرای مهم دیگر نیز از سه دهه آخر قرن بیستم تا به اکنون، به صورت مستقیم و غیرمستقیم به این اصل تأکیدی شده است؛ هرچند آنچه که مورد انتظار جامعه دانشگاهی و فعالین حقوقی محیط زیست بود به طور کامل در این آرا محقق نشد، ولی همین که این اصل در حل و فصل اختلافات دولت‌ها به عنوان تابعان اصلی حقوق بین الملل ورود پیدا کرد، بارقه‌های امیدی بود که در آینده‌ای نه چندان دور شاهد توسعه آن و پی بردن جامعه جهانی به نقشی که این اصل می‌تواند در حفظ محیط زیست داشته باشد، باشیم.

مسأله‌ای که در این نوشتار مورد توجه بود و البته در آثار حقوقی نیز بایستی بیشتر اهمیت داده شود، نگاه قضات دیوان بین المللی دادگستری در نظریات تفصیلی خویش به اهمیت اصل پیشگیری بوده است؛ به همین جهت در این میان به‌ویژه شایسته بود به نگاه عمیق، دقیق و جامع‌نگر قاضی محترم دیوان جناب آقای کانکادو ترینیداد در شرح دو اصل پیشگیری و احتیاطی و لزوم توجه دیوان به آنها، اشاره شود؛ نظریات قضات دیوان که متخصصین بنام نظام‌های حقوقی جهان هستند، می‌تواند به عنوان دکتترین قضایی در توسعه و تدوین اصول زیست محیطی به‌ویژه اصل مهم پیشگیری، راهگشا باشند.

ضمناً باید توجه داشت که مخاطب اصل پیشگیری علاوه بر دولت‌ها و سازمان‌های بین المللی، تمامی اشخاص حقوقی و حقیقی در سطح جهان می‌باشند؛ چرا که امروزه کمتر اقدامی را می‌توان پیدا نمود که تأثیری در محیط زیست و این کره خاکی نداشته باشد؛ با این حال چنانکه در رویه‌های قضایی دیوان نیز مشاهده شد، در این خصوص بار اصلی بر دوش دولت‌ها می‌باشد؛ چرا که دولت‌ها صاحبان قدرت و ثروت و تصمیم‌گیرنده اصلی در جامعه جهانی هستند و اختیارات حاکمیتی را نیز دارا می‌باشند؛ بنابراین توقع می‌رود با گسترش آموزش و فرهنگ‌سازی از طریق رسانه و فضای مجازی، همین‌طور از طریق وضع قوانین کارآمد در سطح داخلی و توافق اجماعی بر مقررات الزام‌آور در سطح بین المللی، نقشی وسیع در حوزه پیشگیری ایفا نمایند تا ضمن تمتع جهانی از محیط زیست سالم، علاوه بر حفظ این محیط، حقوق آیندگان نیز در این میان مورد توجه قرار بگیرد و محیط زیست به عنوان میراث مشترک بشریت، محترم شمرده شود.

بنابراین هرچند که امروزه اصل پیشگیری چهره‌ای عرفی در حقوق بین الملل پیدا کرده است و

دولت‌ها حتی بدون توافق در معاهدات خویش، ملزم به رعایت آن می‌باشند ولی به دلیل فقدان اجماع جهانی در اسناد الزام‌آور و دارای ضمانت اجرا و اشاراتی مختصر و گذرا به این اصل در اسناد نرم حقوق بین‌الملل محیط زیست و آرای دیوان بین‌المللی دادگستری، باید در آینده برای ارتقای جایگاه اصل پیشگیری و حصول اجماع بر آن در اسناد الزام‌آور جهانی کوشید و جامعه جهانی به این اصل که قبل از تحقق خسارات گسترده زیست‌محیطی واقع شده است، نگاهی ویژه داشته باشد.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- آرش پور، علیرضا و فرشته بنانی. «جایگاه اصل احتیاط در حمایت از محیط زیست دریایی». مجله مطالعات حقوقی ۴ (۱۳۹۶): ۵۸-۳۱.
- ابراهیم گل، علیرضا. مترجم. مسؤلیت بین المللی دولت: متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین الملل. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳.
- بزار، وحید. «تحلیل محتوای رأی دیوان بین المللی دادگستری در قضیه گابچیکوو ناگیماروس». فصلنامه تعالی حقوق ۱۸ (۱۳۹۶): ۲۰۸-۱۸۳.
- پورهایمی، سید عباس و بهاره ارغند. حقوق بین الملل محیط زیست. تهران: دادگستر، ۱۳۹۸.
- جوینر، کریستوفر سی. حقوق بین الملل در قرن بیست و یکم. ترجمه عباس کدخدایی و امیر ساعد وکیل. تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۴.
- دبیری، فرهاد، سید عباس پورهایمی و فخرالضحی روستا. «بررسی اصول و مفاهیم حقوق بین الملل محیط زیست با نگاهی به توسعه پایدار». فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست ۳ (۱۳۸۸): ۲۱۳-۲۲۵.
- رایسون، نیکلاس و لال کوروکولاسوریا. مبانی حقوق بین الملل محیط زیست. ترجمه سید محمدمهدی حسینی. تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۰.
- رضائی قوام آبادی، محمدحسین. «نگاهی به اصل استفاده غیر زیان بار (پایدار) از سرزمین در حقوق بین الملل محیط زیست». مجله علوم محیطی ۴ (۱۳۸۶): ۷۳-۵۷.
- رضائی قوام آبادی، محمدحسین. «نگاهی به مسائل زیست محیطی در رأی دیوان بین المللی دادگستری در قضیه کارخانه های خمیر کاغذ». مجله حقوق تطبیقی ۸۲ (۱۳۸۹): ۱۰۰-۷۹.
- روش، کاترین. بایسته های حقوق محیط زیست. ترجمه علی مشهدی، حسن خسروشاهی، و زینب یوسفی. تهران: خرسندی، ۱۳۹۰.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، سید قاسم زمانی، محمد حبیبی مجنده، نادر ساعد، محسن عبداللهی، هیبت الله نژندی منش، ایوب عبدی، امیر ساعدوکیل، علی فاتح و امیر ضیاالدینی، مترجم. آرا و نظریات مشورتی دیوان بین المللی دادگستری ۱۹۴۸-۱۹۸۶. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، جلد اول، ۱۳۹۴.
- مولایی، آیت و حسن لطفی. «شکندگی مرزها بین اصول احتیاط و پیشگیری». مجله حقوقی بین المللی ۶۰ (۱۳۹۸): ۲۹۰-۲۶۹.
- مسعودی، علی. حقوق بین الملل محیط زیست با تأکید بر نقش دیوان بین المللی دادگستری در توسعه آن. تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۹۴.
- مشهدی، علی. حق بر محیط زیست سالم (الگوی ایرانی-فرانسوی). تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۲.
- موسوی، سید فضل الله، سید حسین حسینی و سید حسین موسوی فر. «اصول حقوق بین الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین المللی». مجله پژوهش حقوق عمومی ۴۸ (۱۳۹۴): ۲۵-۹.
- موسوی، سید فضل الله. سیر تحولات منابع حقوق بین الملل محیط زیست. تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۱.
- موسوی، سید فضل الله، مترجم. حقوق بین الملل محیط زیست / تحقیقی از دانشگاه هاروارد در مجله حقوقی هاروارد. تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۵.
- وثوقی فرد، بابک. «قضیه سمپاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا) تریل اسملتر قرن بیست و یکم؟». مجله

- International Court of Justice, Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia), Ecuador's Application instituting proceedings, 31 March 2008, ICJ Reports, 2008.
- International Court of Justice, Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia), Order of 13 September 2013, ICJ Reports, 2013.
- International Court of Justice, Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica and Costa Rica v. Nicaragua), Judgment of 16 December 2015.
- International Court of Justice, Construction of the Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), Order of 13 December 2013, ICJ Reports, 2013.
- International Court of Justice, Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), ICJ Reports, 1997.
- International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ Reports, 1996.
- International Court of Justice, Nuclear Tests Case (Australia v. France), Judgment, 20 December 1974, ICJ Reports, 1974.
- International Court of Justice, Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, ICJ Reports, 2010.
- International Court of Justice, Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan), Application Instituting Proceedings, 31 May 2010, ICJ Reports, 2012.
- International Court of Justice, Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening), Judgment, 31 March 2014.
- Judge Cancado Trindade, (2010), Separate opinion of, I.C.J., Judgment on Pulp Mills (Argentina v. Uruguay).
- Judge Cancado Trindade, (2014), Separate opinion of, I.C.J., Judgment on Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening).
- Judge Cancado Trindade, (2015), Separate opinion of, I.C.J., Judgment on Construction of the Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica and Costa Rica v. Nicaragua).
- Judge de Castro, (1974), Dissenting Opinion of, I.C.J., Judgment on Nuclear Tests Case (Australia v. France).
- Sands, Philippe. *Principles of International Environmental Law*. 2nd Ed. The UK: Cambridge University Press, 2003.